

ВІСНИК ЕКОНОМІКИ ТРАНСПОРТУ І ПРОМИСЛОВОСТІ

(збірник науково-практичних статей)

Випуск 44

The bulletin of transport and industry economics

№ 44

Харків 2013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ**

ВІСНИК

**економіки транспорту і промисловості
(збірник науково-практичних статей)**

Випуск 44

**The bulletin of transport and
industry economics**

№ 44

Харків – 2013

УДК 351.84

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ

Конопліна Ю. С., к.е.н., доцент (УАБС НБУ)

У статті обґрунтовується ідея недостатності наявного рівня економічного розвитку України для широкого застосування досвіду країн ЄС щодо координації політики у сфері соціального страхування. Найбільш небезпечним аспектом функціонування соціального страхування у посткризових умовах визнаються параметри змін на ринку праці. У роботі обґрунтовується, що наявність значного прихованого безробіття обумовлює особливості динаміки показників соціального страхування у вітчизняних умовах.

Ключові слова: економічний розвиток, соціальне страхування, безробіття, ринок праці.

СОЦИАЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ В УКРАИНЕ: ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Коноплина Ю. С., к.э.н., доцент (УАБД НБУ)

В статье обосновывается идея недостаточности нынешнего уровня экономического развития Украины для широкого применения опыта стран ЕС относительно координации политики в сфере социального страхования. Наиболее опасным аспектом функционирования социального страхования в посткризисных условиях признаются параметры изменений на рынке труда. В работе обосновывается, что наличие значительной скрытой безработицы обуславливает особенности динамики показателей социального страхования в отечественных условиях.

Ключевые слова: экономическое развитие, социальное страхование, безработица, рынок труда.

SOCIAL INSURANCE IN UKRAINE: THE WAYS OF FOREIGN EXPERIENCE APPLICATION

Konoplina Yu. S., Associate Professor (UABD NBU)

Social insurance in Ukraine is developing in own, to some extent unique way. But accepting this fact doesn't mean that other countries experience has to be left without attention under conditions of reforming national social insurance system. In this context it is very important to implement the detailed analysis of possibilities to use some instruments of social insurance improvement in domestic conditions of national economy. The author defended the idea, that present level of economic development in Ukraine is insufficient for large-scale use of EU countries experience of forming the coordinated policy in sphere of social insurance in domestic conditions of Ukrainian economy. Among the most hazardous aspects of social insurance functioning in post-crisis conditions it was defined the parameters of labour market functioning. It was grounded that the presence of significant hidden unemployment in Ukraine should be named as the reason for some peculiarities of social insurance indicators dynamics in national conditions. As for the countries which implement active reforms of social insurance systems France was recognized as the country which labour market problems character is close to Ukrainian ones. But at the same time the possibilities of this country experience use in national conditions of Ukraine are to some extent restricted as the consequence of low impact of Ukrainian trade unions in comparison with French ones.

Keywords: economic development, social security, unemployment, the labor market.

Постановка проблеми та її зв'язки з науковими чи практичними завданнями. Соціальне страхування в Україні розвивається власним, певною мірою неповторним шляхом. Однак важливим при цьому є детальний аналіз можливостей застосування інструментів зарубіжного досвіду вдосконалення соціального страхування у вітчизняних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі з питань зарубіжного досвіду реформування соціального страхування переважають три групи публікацій: 1) наукові праці присвячені досвіду країн ЄС, наприклад, праці [1, 2]; 2) дослідження стосовно порівняльного аналізу інституційних передумов результативного функціонування систем соціального страхування у різних країнах, зокрема, праця [3]; 3) публікації з

питань висвітлення переваг і недоліків реформування систем соціального страхування в окремих країнах, наприклад, праця [4].

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на широкий спектр публікацій з питань створення передумов для результативного функціонування систем соціального страхування у різних країнах, недостатньо опрацьовано залишається проблематика можливостей використання в Україні тих чи інших застосовуваних у зарубіжній практиці інструментів реформування соціального страхування.

Формування цілей статті (постановка завдання). При підготовці даної статті автором було сформульовано такі цілі: 1) аналіз напрямків і можливостей застосування у вітчизняній практиці

досвіду ЄС щодо формування скоординованої політики у сфері соціального страхування; 2) визначення найбільш вразливих аспектів функціонування соціального страхування у посткризових умовах та особливостей динаміки показників соціального страхування у вітчизняних умовах; 3) аналіз можливостей застосування в Україні досвіду окремих країн, які найбільш активно реформують національну систему соціального страхування.

Виклад основи матеріалу. Досвід країн Європейського союзу (ЄС) щодо розвитку соціального страхування містить у собі значний потенціал в якості орієнтирів для вітчизняної системи соціального страхування. В літературі зазначається, що завершення формування єдиного ринку потребує заходів щодо скорочення перешкод на шляху транскордонної трудової мобільності, пов'язаних з тим, що національні режими соціального захисту не скоординовані між собою [1]. Дійсно, для України в цьому аспекті важливими є не тільки способи досягнення високого рівня соціального страхування, характерного для країн ЄС, але й досвід цих країн саме щодо руху складним, хоча і єдино можливим, шляхом взаємних узгоджень і консенсусу інтересів. На теперішній час у країнах ЄС обговорюються декілька важливих альтернатив щодо подальшої координації національних систем соціального захисту. На думку фахівців, на практиці це призведе до появи певної форми індивідуального громадянства, прив'язаного до місця роботи, родинного статусу або країни проживання, за якої мобільні працівники та їх родини будуть користуватися «пересувними» соціальними правами, що мають надаватися у відповідності зі схемами, що спираються на специфіку трудового ринку. Крім того, створюються умови, за яких національні системи соціального захисту можуть вступати в пряму конкуренцію з іншими системами на своїй власній території, а вибір буде здійснювати сам працівник [1]. Для системи соціального страхування України такий ступінь інтеграції та взаємоузгодженості з іншими країнами на сьогодні є занадто високим, виходячи із наявного рівня економічного розвитку. Однак в ході реформування необхідно закладати принципові можливості реалізації такої стратегії у разі досягнення відповідних економічних передумов.

Крім того, в Україні необхідно врахувати досвід європейських країн стосовно вибору оптимальних пропорцій перерозподілу доходів у суспільстві. Як свідчать дослідження спеціалістів, у кожній соціальній системі в Європі є три головні цілі – це страхування від суспільних ризиків, допомога малозабезпеченим і перерозподіл доходів. Якщо обрати в якості пріоритету функцію страхування (у випадку, якщо в ЄС цілому перемаже модель Бісмарка), то найбільш нужденні і неактивні члени суспільства постраждають, а ідея соціальної держави в Європі буде підірвана. Якщо ж зробити

пріоритетом перерозподіл доходів, то витратні соціальні програми не отримають підтримки у середнього класу і підприємництва. Тому застосування європейської соціальної моделі потребує певного сполучення зазначених двох сценаріїв [1].

Особливу важливість для України має європейський досвід щодо складного шляху формування узгодженої законодавчої бази для координації національних систем соціального страхування. На думку дослідників, лише після підписання Великобританією у 1991 році Соціального протоколу до Маастрихтської угоди та включення його як складової частини в Амстердамський договір, прийнятий Радою Європи в червні 1997 року, Соціальний протокол, або, як за звичкою його називають, Соціальна Хартія стала головним документом, що регулює проведення урядами країн ЄС погодженої соціальної політики та її відповідність загальноприйнятим європейським стандартам [2].

Країни ЄС також досягли значних успіхів у справі формування соціальної держави, що має стати цільовим орієнтиром для вітчизняної системи соціального страхування. Однак концепція соціальної держави не позбавлена певних внутрішніх недоліків і протиріч. Зокрема, на думку спеціалістів, у соціальній державі існує небезпека щодо певної руйнації стимулів до праці, адже системи соціального страхування змінюють поведінку людей, зменшують їх відповідальність за власний добробут у майбутньому. У найбільш невідповідному становищі внаслідок цього опиняється середній клас, оскільки саме він забезпечує ліву частку «добродійності» соціальної держави [2]. Дуже важливо у даному контексті узгодити інтереси всіх верств населення, а також дотримати баланс між соціальною політикою та її економічним підґрунтям. Дійсно, як свідчать експертні дослідження, існуюча політика перерозподілу підриває економічну основу соціальної держави, яка вимушена постійно підвищувати податки і внески [2]. Безумовно, подібні твердження зовсім не означають відмову від подальшої координації і вдосконалення соціальної політики в країнах ЄС. Навпаки, як свідчать відповідні дослідження, більшість урядів країн ЄС приділять підвищену увагу розробці узгодженої соціальної політики, оскільки створення наднаціонального ринку загострює соціальні проблеми та посилює соціальну нерівність у периферійних регіонах [2].

У багатьох розвинутих країнах національні системи соціального страхування продемонстрували значно погіршені показники функціонування внаслідок негативного впливу останньої фінансово-економічної кризи та рецесії. Особливо різке зростання навантаження спостерігається стосовно соціального страхування на випадок безробіття. Так, за свідченням дослідників, для сучасного ринку праці характерними є такі проблеми: достатньо високий

рівень і довгостроковий характер безробіття у більшості розвинутих країн, низька географічна, горизонтальна та вертикальна мобільність робочої сил, відмінності у складі безробітних за віком та соціальним статусом, періодичні підвищення рівня безробіття при настанні рецесії [3].

Достатньо тривалий час вважалося, що ключовими показниками системи соціального страхування на випадок безробіття з однаковою мірою важливості є чисельність безробітних (у відносному та абсолютному вимірах) та тривалість безробіття. Однак тенденції, що спостерігаються на ринку праці провідних країн світу, свідчать про зростання важливості показника тривалості безробіття. Основною із таких впливових тенденцій є зростання гнучкості ринку праці та норм працевлаштування під впливом глобалізації та зміни якості праці. Саме ці тенденції формують ставлення до короткострокового безробіття як до явища, що є прийнятним із соціально-економічної точки зору. Виходячи із цього, обґрунтованою є підвищена увага аналітиків ринку праці до динаміки показників довготривалого безробіття, що необхідно повною мірою застосовувати при аналізі та регулюванні ринку праці в Україні. Так, на думку фахівців, найважливішим показником ситуації на ринку праці є тривалість безробіття, тобто середній період часу, протягом якого особа залишається безробітною. Довготривале безробіття (тривалістю більше 1 року) представляє собою більш серйозну проблему для країн Західної Європи (50-70 % загальної кількості безробітних), ніж для США і Канади (6-7 % загальної кількості безробітних) [3]. Спеціального інструментарію, призначеного для боротьби із довготривалим безробіттям, в Україні не застосовується. Недостатня увага до довготривалого безробіття може мати ускладнені наслідки у подальшому, враховуючи все більшу відкритість та інтегрованість вітчизняного ринку праці.

Ринок праці в Україні, як і в інших країнах СНД, характеризується певними особливостями, що відрізняють його від ринків праці і провідних країн світу, і країн, що розвиваються. Зокрема, як свідчать результати численних досліджень, для країн СНД характерною є слабка реакція динаміки зайнятості на зміни величини ВВП внаслідок таких причин, як значні обсяги нелегальної зайнятості з одного боку, та прихованого безробіття – з іншого (робота в режимі неповного робочого часу, застосування практики вимушених відпусток і затримки заробітної плати) [3]. Приховане безробіття в Україні до 2008-2009 рр. мало і ще одну форму прояву, а саме воно проявлялося у перевищенні офіційно встановленого в країні прожиткового мінімуму над офіційно встановленою мінімальною заробітною платою. Таким чином, вдавалося утримувати на робочих місцях достатньо значну частину населення, яка за умови підвищення мінімальної заробітної плати отримала би статус безробітних. Відповідне підвищення мінімальної заробітної плати та

зрівноваження зазначених вище показників відбулося лише із початком нещодавньої фінансово-економічної кризи, оскільки в цей період в Україні спостерігалось масштабне зростання чисельності безробітних, і перетворення частини прихованого безробіття у фактичне не могло суттєвим чином погіршити і так кризову картину функціонування ринку праці.

Значний інтерес з точки зору аналізу сучасних способів реформування системи соціального страхування представляє досвід Франції. Зокрема, реформи французької системи соціального страхування останніх років представляли собою у більшій або меншій мірі відповідь на виклики фінансово-економічної кризи. На думку дослідників, реорганізація соціальної складової французької соціально-економічної моделі проявляється у глибокому реформуванні системи соціального захисту. Мета такого реформування полягає у тому, щоб підвищити конкурентоспроможність національного бізнесу шляхом зниження соціальних витрат як елемента трудових витрат. За своєю сутністю це означає перехід до соціальної політики англосаксонського типу, основна ідея якої – зменшення податків для підприємців (і одночасно – скорочення витратної частини держбюджету) у сполученні із перенесенням витрат на безпосередніх споживачів соціальних благ [4].

Виклики фінансово-економічної кризи у рамках соціального страхування найбільшим чином проявляються стосовно соціального страхування на випадок безробіття. Погіршення показників стану ринку праці внаслідок фінансово-економічної кризи в Україні і у Франції має багато спільних рис, що обумовлює корисність французького досвіду подолання безробіття для вітчизняної системи соціального страхування. Зокрема, на думку дослідників, французьке безробіття характеризується чітко визначеним «молодіжним» характером, а також високою питомою вагою тривалого (більше року) і надтривалого (більше двох років) безробіття [4]. Крім того, у Франції, як в Україні, не вдається нейтралізувати вплив політичних чинників на рішення, що приймаються в рамках соціального страхування. Так, згідно експертних оцінок, у Франції методи державного регулювання ринку праці змінювалися в залежності від політичного складу уряду: уряд соціалістів або уряд лібералів [4].

Безумовний практичний інтерес з точки зору вдосконалення системи соціального страхування становить порівняння інструментарію, що є характерним для кожного із зазначених вище варіантів. Як свідчать відповідні дослідження, соціалісти використовували в основному пряме бюджетне фінансування боротьби із безробіттям: розширення зайнятості безпосередньо у державному секторі, реалізація дорогих цільових бюджетних програм. Однак з перебігом часу з'ясувалося, що даний курс призводить до зростання бюджетного дефіциту і до падіння макроекономічних показників

(динаміки продуктивності праці), а подальше включення до економіки країни осіб з низькою продуктивністю праці було визнано неефективним [4]. Незважаючи на представлені недоліки даного варіанту боротьби із безробіттям, повна відмова від характерних для нього інструментів не може вважатися доцільною.

Другий варіант стратегії боротьби із безробіттям згідно досвіду Франції представляє собою повну протилежність попередньому варіанту. При цьому така радикальна відмінність другого варіанту як раз і пояснюється політичною обумовленістю, оскільки за відсутності політичного впливу абсолютно досяжним могло стати поєднання дієвих інструментів характерних для кожного із варіантів та формування певного гібридного підходу до боротьби із безробіттям. Як свідчать численні коментарі до французьких реформ, ліберали визнали створення нових робочих місць пріоритетом економічної і соціальної політики. Відбувся перехід від прямого бюджетного фінансування створення робочих місць до часткового субсидування розширення зайнятості у підприємницькому секторі (тобто субсидування створення нових робочих місць) [4]. Звертає на себе увагу той факт, що під час здійснення лібералами даних реформ було застосовано низку новітніх інструментів регулювання ринку праці.

Зокрема, за даними експертних оглядів, в якості основного інструментарію при цьому використовувалися субсидовані трудові договори восьми типів (обов'язковим елементом кожного типу договорів було проходження працевлаштованою особою професійної перепідготовки), в тому числі і Договір першого найму. Випробувальний період (протягом якого можна було у спрощеному порядку і практично без пояснення причин звільнити працівника) згідно цього договору був більш тривалий, ніж звичайно, і складав два роки. Саме це і викликало масові протести молоді, в результаті чого даний Договір було відмінено [4].

Окрему проблему для реформаторів у такому контексті становила організована протидія теперішніх і потенційних найманих працівників під керівництвом традиційно впливового у Франції профспілкового руху. У французьких профспілок ще залишається (хоча із тенденцією до суттєвого зменшення) реальний вплив на ситуацію на ринку праці, що однак не характерно для вітчизняних профспілок, які де факто не використовують весь потенціал власного впливу, закладений у законодавчу базу соціального страхування. Зокрема, на думку експертної спільноти, подовження

випробувального періоду за Договором першого найму дійсно мало на меті полегшити процедуру звільнення працівників. Французьке трудове законодавство жорстко обмежує можливість звільнення, внаслідок чого навіть за сприятливої кон'юнктури французькі роботодавці намагалися не наймати нових працівників, оскільки за несприятливої кон'юнктури вони не зможуть звільнити жодного [4]. Таким чином, найбільш актуальним питанням у сфері боротьби із безробіттям є винайдення оптимального співвідношення між захистом інтересів найманих працівників, що забезпечується системою соціального страхування, та необхідною у сучасних умовах гнучкістю ринку праці.

Висновки даного дослідження і перспективи подальших робіт у цьому напрямку. У результаті дослідження автором було обгрунтовано недостатність наявного рівня економічного розвитку України для широкомасштабного застосування у вітчизняних умовах досвіду країн ЄС щодо формування узгодженої політики у сфері соціального страхування. Серед найбільш вразливих аспектів функціонування соціального страхування у посткризових умовах було визначено параметри функціонування ринку праці, причиною особливостей динаміки показників соціального страхування у вітчизняних умовах – наявність значного прихованого безробіття. Країною, що здійснює достатньо активні реформи соціального страхування і за характером проблем ринку праці є наближеною до України було визнано Францію, однак можливості застосування досвіду даної країни у вітчизняних умовах є дещо обмеженими внаслідок меншої впливовості вітчизняних профспілок у порівнянні із французькими.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Стрежнева М. Проблемы социальной политики в Европейском союзе // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 8. – С. 22-31.
2. Барсуков А.В. Соціальна політика країн ЄС // Формування ринкових відносин. – 2005. – № 2 (45). – С. 49-53.
3. Шевцов П. Взаимосвязь уровня занятости населения и динамики ВВП // Экономические науки. – 2011. – № 9 (82). – С. 108-111
4. Островская Е. Трансформация социально-экономической модели Франции // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 4. – С. 40-49

*Рецензент д.е.н., професор УАБС НБУ Фролов С.М.
Експерт редакційної колегії к.е.н., доцент УкрДАЗТ Токмакова І.В.*